

А. П. МАЛЕВИЧ

ЗБАРАЖ

ІСТОРИКО-
КРАЄЗНАВЧИЙ
НАРИС

А. П. МАЛЕВИЧ

ЗБАРАЖ

ИСТОРИКО-
КРАЕВЕДЧЕСКИЙ
ОЧЕРК

*

ЛЬВОВ · ИЗДАТЕЛЬСТВО «КАМЕНЯР» · 1984

11186
1984

П. 02 П 17

А. П. МАЛЕВИЧ

ЗБАРАЖ

ІСТОРИКО-
КРАЄЗНАВЧИЙ
НАРИС

10486
9046
15957

~~БІБЛІОТЕКА
ГАРВАДІЙСЬКА
ЗБАРАЖСЬКА
Районе ШКОЛ
Інв. № _____~~

*

Ча Збараська
ЦБС

ББК 63.3(2Ук — 4Те)
М18

Историко-краеведческий очерк о районном центре Тернопольской области — городе Збараже, занесенном в реестр древнейших городов Украины. Много внимания автор уделяет его сегодняшнему дню.

Художник *І. П. ПЛЕСКАНКО*

Рецензенти —
старший науковий співробітник
Інституту суспільних наук АН УРСР,
доктор історичних наук
Я. Д. ІСАЄВИЧ,

завідуючий відділом
Тернопільського краєзнавчого музею
І. П. ГЕРЕТА,

краєзнавець
О. О. ПІДГІРСЬКИЙ

М 1905040000-014 26. 84
М214(04)-84

© Видавництво «Каменярь», 1984

МІСТО В МЕДОБОРАХ

*Тут впав Морозенко, тут бився Богун,
Над Гнізною місто, як щастя підкова,
В двадцятому році війська Примакова
На порох зітерли шляхетський табун.*

*В красі та обнові Замкова гора,
Засвічує квіти весняна пора,
За руки беруться зелені каштани,
А місто міцніє у ратнім труді,
І літо меди розлива молоді
У сонцем сполоскані збани.*

В. Вихрущ. Медобори

На мальовничій Подільській височині, де Товтровий кряж перетинає невелика річка Гнізна, лежить давнє місто Збараж — районний центр Тернопільської області.

Збараж гарний кожної пори року: зимою він приваблює спортсменів захоплюючими лижними трасами, весною і влітку потопає в зелені; річка і озера дихають свіжою прохолодою, а як настане погідна подільська осінь — природа розквітає веселковими барвами, радує щедрими врожайями полів і садів.

Медобори закривають доступ до міста теплим південним та західним вітрам, і тому на Збаражчині холодніше, ніж в інших місцях Тернопілля: цю частину

Надзбруччя називають «холодним Поділлям». Середня температура січня тут мінус 6,7° С, а липня плюс 17,8° С; ґрунт узимку промерзає на 60—70 сантиметрів. Для Збаражчини характерні пізні весняні та ранні осінні приморозки. Середня кількість опадів — 618 мм на рік. Найбільше дощів випадає влітку, отже, посух тут практично не буває. Сніг лежить 90—100 днів.

Територія району має характер хвилястої височини. Геологічна будова верхніх шарів землі та особливості рельєфу сприяють нормальному затриманню ґрунтових вод. Ґрунт — переважно опідзолений чорнозем, що відзначається високою родючістю. Колгоспники збирають високі врожаї цукрових буряків, озимої пшениці, картоплі, ячменю, проса. Добре родять тут яблуні, груші, сливи, вишні, волоський горіх.

На Збаражчині поширені граб, дуб, береза, осика, клен, липа, тополя, ялина, модрина, вільха, рідше бук. Працівники лісового господарства здійснюють велику роботу по залісенню ярів, балок та інших непридатних для землеробства угідь.

Тваринний світ краю формувався під впливом трьох зоогеографічних районів — Карпат, Степу і Полісся. Мешканці збаразьких лісів — заєць, куниця, лисиця, борсук, білка, дикий кабан, козуля, лось; у річках водяться видра, ондатра.

Орнітофауна представляють рябчик, одуд, горлиця; поширена й водоплавна птиця: морська чернь, гоголь, дика качка. Річки та озера багаті на рибу.

З ендемічних видів тваринного світу тут зустрічаються подільський кріт, плямистий ховрашок, чагарникова полівка.

Збаразька земля багата корисними копалинами. Тут є поклади на диво гарного і цінного білого каменю — пісковіку, а також вапняків, глини, піску, торфу. Медобори складені із вапнякових пасом різного геологічного

віку. Розгляньте один-два уламки вапняку — залишків бар'єрних рифів та атолів морів неогенового періоду,— і ви зможете прочитати одну з давніх сторінок літопису минулого нашої планети.

На кам'янистих схилах Медоборів зростають такі рідкісні рослини, як брусниця мала, хвощ великий, молочай багатоколірний, осока біла і низька, ясенець білий.

А у Збаражі, на старовинному Пригородку, є цікава пам'ятка природи — криниця, яку в народі називають Геевою. Вода в ній смачна і чиста мов сльоза. Оповідають, що давно-давно сюди, ще до сходу сонця, приходили дівчата, щоб умити личко і напиться води. А та, котра на Івана Купала першою нап'ється,— першою, мовляв, і заміж вийде... Воду з цієї криниці куштували Богдан Хмельницький, Максим Кривоніс, Морозенко...

А Геевою її називають через те, що дідусь, який багато років доглядав джерело, любив примовляти: «Гей, гей, коли це було...»

З ГЛИБИНИ СТОЛІТЬ

Територія, на якій розташований Збараж, ще в сиву давнину приваблювала людину. Численні знаряддя праці, знайдені на околицях сіл Старий Збараж та Залужжя, відносяться до пізнього неоліту (2500—2000 р. до н. е.). У кінці минулого століття в урочищі Бабина гора виявлено залишки давньоруського городища IX—XIII століть, оточеного колись валами і ровами. На валах у 1883 р. під час розкопок виявлено ґрунтові поховання, а в них — керамічні вироби, скляні намистини, уламки зброї. У 40-х роках нашого століття на території міста знайдено срібний скарб прикрас: сім намистин, що мають форму малини, шість серг київського типу, дві підвіски, два стрічкових браслети, а також три гривні і

бронзову булаву давньоруського часу. В 1930 р. в Романовому Селі знайдено древньоримську амфору. Античні монети ще й тепер викопують у Старому Збаражі і Залужжі; це свідчення того, що племена, які населяли цей край, підтримували зв'язки з східними провінціями Римської імперії.

Вперше Збараж згадується в літописі під 1211 р. як центр волості у складі Галицько-Волинського князівства. Після смерті в 1205 р. галицько-волинського князя Романа Мстиславича за ці землі почалася міжусобна боротьба. Скориставшись з незгод, угорський король Андрій II і польський князь Лешко Білий 1214 р. уклали договір про поділ Галицької землі та Волині. Збараж захопив Лешко. Але після вигнання в 1219 р. угорців з Галича він не зміг утримати в своїх руках волинські землі.

В середині XIII ст. Галицько-Волинське князівство змушене було визнати залежність від Золотої Орди.

У другій половині XIV ст. Волинь, а в її складі й Збараж, опинилися під владою Литви. У 80-х роках XIV ст. місто загарбала шляхетська Польща. У середині XV ст. разом із навколишніми землями воно перейшло до Дениска Мокосійовича, який походив з роду давньоруських удільних князів. Він і його нащадки йменували себе князями Збаразькими.

Місто знаходилося на схрещенні Кучманського і Чорного шляхів. Чорним шляхом кочівники найчастіше здійснювали напади на Україну, ним же гнали бранців на невольничі торговлиці.

Як свідчать історичні хроніки, в 1383 р. на високій горі обіч Гнізни, на місці давнього дерев'яного укріплення, був споруджений кам'яний оборонний замок. Суворі випробування випали на долю захисників фортеці під час нападу татарських завойовників 1474 р. Місто палало, але мужньо боронилися збаражани, і замок стояв

наче неприступна скеля. Проте рідшали ряди мужніх оборонців. Мало їх, пораниених і виснажених, залишалося.

І вони за краще вибрали загинути, але не здатися ворогові.

На протилежному березі Гнізни навпроти Старозбаразької фортеці піднімається стрімка гора, яку називають Бабиною. Кажуть, що тут колись було поганське капище з кам'яним ідолом — бабою, а потім збудовано церкву, що з'єднувалася з фортецею шкіряним мостом.

Минули роки... Старозбаразьку фортецю було відбудовано. Простояла вона до 1598 р., аж поки біля мурів міста знову не з'явилася орда. Князь Януш Збаразький втік вночі із замку, залишивши народ напризволяще.

Нападники доценту зруйнували фортецю, і після цього вона вже не відбудовувалась.

Оборонний характер мала церква Спаса — одна з найдавніших архітектурних пам'яток Старого Збаража. Напис кирилицею над входом вказує, що вона побудована у 1600 р.

Споруди архітектурного ансамблю, який складається з мурованої церкви та дзвіниці, мають елементи ренесансу.

Після Люблінської унії 1569 р. і утворення Речі Посполитої Збараж увійшов до Кременецького повіту Волинського воєводства. У 1583 р. в місті було 284 будинки, його населення становило 1420 чоловік. Міщани переважно займалися сільським господарством. Розвивалися також торгівля та ремесла — кушнірське, шевське, кравецьке, телярське. Численні податки на користь феодала і держави, церковна десятина, згодом — подимне робили становище трудового люду щораз нестерпнішим.

Лютими ворогами народу були покатоличені князі Збаразькі, які володіли великими маєтками на Поділлі.

Волині і в Білорусії. Князь Януш Збараський, брацлавський воєвода, брав участь у придушенні повстання під проводом Северина Наливайка (1594—1596). У 1578 р. в Немирові він підступно схопив козацького отамана Івана Підкову, якого потім стратили у Львові.

Жорстоким катом був і останній з роду Збараських — Юрій. Страх перед ординцями та народом змусив його збудувати нову фортецю (1626—1631), Будівництво здійснювалось в основному за проектом архітектора і теоретика архітектури італійця Вінченцо Скамощі, під керівництвом фортифікаторів — італійця Андреа дель Аква та голландця Генріха ван Пеене. Замок споруджувався силами місцевого населення, на яке в той час накладалися додаткові повинності.

Зі сходу фортецю оточували ліси, озера, непрохідна трясовина, з заходу та півночі її захищали високі береги Гнізни, а з півдня — крутий і глибокий яр. Отже, замок був практично неприступним. Його укріплення мали форму квадрата, стіни складені з тесаного каменю, посередині були каземати, по кутах — п'ятикутні вежі. Уздовж високих валів проходили рови шириною сорок метрів, наповнені водою. До брами, що вела на дитинець, підходив підйомний ланцюговий міст. На великому майдані стояв розкішний палац. Воду брали з глибокої криниці.

Турецький мандрівник XVII ст. Евлія Челебі, відвідавши Збараж, був вражений могутністю замку і назвав його «фортецею з фортець».

Саме місто розташувалось на правому березі річки. Оточене з трьох боків водою (ставами та Гнізною), воно було ніби у підкові.

Після смерті Юрія володіння Збараських перейшли до магнатів Вишневецьких, яким належали величезні маєтності на Лівобережжі та Волині. Жорстоким, ненависним катом українського народу, ревним католиком,

вірним слугою польського короля був Ярема Вишневецький. Він ще більше посилив експлуатацію трудящих, збільшив панщину, стягував з селян непомірно важкі податки. Замок став тим осередком, звідки йшло все зло: тут пани чинили суд і розправу над непокірними. Ще й досі в одному з казематів у підземеллі збереглася велика колона з гаками для катування людей.

ПОЛУМ'Я НАРОДНОГО ГНІВУ

Яскраві сторінки історії Збаражчини пов'язані з Визвольною війною українського народу 1648—1654 рр. проти польсько-шляхетського панування і за возз'єднання України з Росією.

...1648 рік. Звістка про перемогу селянсько-козацького війська над польсько-шляхетською армією під Жовтими Водами і Корсунем долинула до Збаража. Сотні селян подалися під знамена повстанців. Заметушилася шляхта. Могутню Збаразьку фортецю Ярема приводить у повну бойову готовність: за його наказом тут встановлено 50 гармат.

Завдавши шляхетському війську поразки під Пилявцями, селянсько-козацькі загони Максима Кривоноса, йдучи на Львів, у кінці вересня 1648 р. підступили до Збаража. Вони здобули замок, взявши численні трофеї, захопили монастир бернардинців, де переховувалася шляхта, і зруйнували його.

Розгромивши королівське військо під Львовом та Замостям, Богдан Хмельницький відвів свої полки в глиб України. Ярема Вишневецький повернувся до Збаража і знову почав укріплювати замок. Було завезено нові гармати, порох; прибули загони найманців-рейтарів.

Навесні 1649 р. польсько-шляхетські війська знову посунули на Україну. Однак улітку, зазнавши поразки під Старокостянтиновом і Меджибожем, відступили

до Збаража. Командування взяв на себе Ярема Вишневецький. Частина війська розташувалась у замку, решта — стала табором, що розтягнувся на чотири — п'ять кілометрів аж до Луб'янок.

30 червня до Збаража підійшли козацька кіннота і загони татар. Вони напали на ще не укріплений польський табір, знищивши близько двох тисяч ворогів. На початку липня до Збаража прибула селянсько-козацька армія на чолі з Б. Хмельницьким.

Почалася облога збараських укріплень, що тривала близько семи тижнів.

У цей час у різних місцевостях України, де ще збереглася влада польської шляхти, розгортався антифеодальний рух. Збройні повстання селян і міщан поширювалися в Східній Галичині.

Перший наступ на вали шляхетського табору відбувся 3 липня. Б. Хмельницький наказав відкрити вогонь по ворогу з 30 гармат. Наступного дня Гадяцький полк Бурляя увірвався в шляхетський табір. Угорська піхота, не витримавши натиску, відступила.

Становище шляхти було катастрофічним. Переляканий Ярема кинув у бій усі резерви. Лише ціною величезних жертв жовнірам і драгунам вдалося відтіснити козаків до ставу.

Місцеве населення ще й зараз називає долину між Збаражем і Стриївкою Бурляевою. Жорстокі бої велися і в наступні дні.

Ось що занотував у записній своїй книжці очевидець і учасник тих подій 1649 року шляхтич Якуб Михаловський:

«9 липня. Тепла ніч. Навколо міста, скільки оком кинь, тисячі вогнів козацького табору. Мороз проймає душу. А Вишневецький хоробриться, справляє в замку бенкет. Гості сидять на золототканих кріслах, їдять із срібних тарілок, п'ють найдорожчі вина з золотих ке-

лихів, проголошують тости за короля, хоч настрій у них пригнічений. Хмельницький так доштурмувався, що вже наші руки опустили і один у другого питає, де сьогодні будемо ночувати.

10 липня. На світанку козаки обстріляли фортецю з гармат. Перелякані жовніри втікають у замок. Тут їх зустрічають ксьондзи і приводять до пам'яті. Старий козак Федина, який потрапив у полон, під тортурами твердив, що скоріше людські язики повернуться назад, ніж над українським народом пануватиме шляхта.

13 липня. 17 атак. Місто в облозі. Противник так нас обложив, що навіть птиця до нас не пролетить».

Інший шляхтич писав своїй дружині: «Кулі летять градом, пальцем не можна ткнути».

Відомі також листи Б. Хмельницького із табору під Збаражем до Я. Вишневецького. В одному з них, датованому 2 серпня 1649 року, він сповіщав, що шляхетський посланець до короля захоплений козаками за три милі від Львова. Посланця стратили, а лист до короля повернули Я. Вишневецькому.

Богдан Хмельницький, довідавшись, що на допомогу обложеним йде польський король Ян II Казимир з тридцятитисячним військом, залишив під Збаражем тільки частину своїх сил на чолі з генеральним обозним І. Чернятою і повів полки назустріч ворогові під Зборів.

Атаковане вранці 5 серпня польсько-шляхетське військо зазнало значних втрат і нашвидку отаборилося. Наступного дня селянсько-козацькі війська проникли у ворожий табір.

Через зраду кримського хана Іслам-Гірея III битва під Зборовом закінчилася підписанням невигідного для України Зборівського договору. Це врятувало обложених у Збаражі від капітуляції. Після укладення договору і сплати поляками контрибуції 40 тисяч талярів на користь татарського війська облога фортеці була знята.

Після відходу селянсько-козацького війська Ярема Вишневецький вдруге укріпив фортецю над Гнізною. Проте у 1651 р., йдучи на Берестечко, козаки знову оволоділи замком, забрали артилерію, боеприпаси, продовольство.

Під Збаражем 1649 р. був тяжко поранений вінницький полковник Іван Богун, полягли відважні полковники К. Бурляй та С. Морозовицький, відомий як Морозенко. Його смерть викликала великий смуток серед козацтва. Народ створив своєму героєві пісню — хвилюючий поетичний пам'ятник:

*Ой, Морозе, Морозенку,
Ти славний козаچه!
За тобою, Морозенку,
Вся Вкраїна плаче.*

Ім'я цього мужнього козацького ватажка овіяне легендами, переказами, які передаються з покоління в покоління. Цікаву легенду записано на Збаражчині 1950 р.:

«Шляхтичі вже давно боялися грізного Морозенка і намагалися за будь-яку ціну його вбити. Чого тільки не робили вони: підсилали зрадників, щоб живцем схопити, зблизька тричі стріляли. «Мене ворожа куля не бере»,— говорив відважний полковник. І ось перелякана шляхта сховалась у обложеному козаками Збаразькому замку. Кожний бій закінчувався для неї поразкою, дошкуляли голод і хвороби. Розгром польського війська був неминучим. І тоді пан Ярема просить прислати когось з козацького табору для переговорів. Збирає Хмельницький під липою у Луб'янках раду і звертається до козаків: «Хто з вас, панове молодці, поїде в гості до Яреми?» Задумались одчайдушні козацькі голови: краще вже шаблями розмовляти з панами. Виїшов тоді Морозенко, поклонився шановному товариству

і промовив: «Пошліть мене, гетьмане, і ви, чесне лицарство, до пана Яреми на переговори».

Рано-раненько їхав Морозенко на сивому коні з двома козаками до замку. На валах зібралася вся шляхетська знать. Упізнали козацького полковника. Посипалися на послів зрадницькі кулі. Одна куля вцілила Морозенкові в голову, друга — у серце, а третя — у живіт. Поникла козацька голова. І тоді раптом пішов дощ. Це небо і земля плакали за народним героєм. Вірний кінь виніс тіло господаря, і воно не потрапило до ворогів, які похвалялися, що після смерті тіло Морозенка спалять, а попіл розвіють по полю».

Збаражани свято шанують пам'ять про козацького звитяжця. Ім'я Морозенка носить одна з вулиць міста; на замковій стіні встановлено меморіальну дошку роботи скульптора І. Козлика з написом: «У липні 1649 р. в бою з польсько-шляхетськими військами під мурами Збараської фортеці загинув славний полковник запорозького війська Морозенко».

За Андрусівським перемир'ям 1667 р. Збараж залишився під владою Речі Посполитої. У другій половині XVII ст. Збараж не раз спустошували ординці. Так, у 1665 р. завойовники захопили місто, вчинили жорстоку розправу над його мешканцями, але під Доброводами вони були розгромлені російськими військами та українськими козаками. Як пам'ятник братерському єднанню височить за селом могила, де спочивають сини російського та українського народів, що полягли у спільній боротьбі проти чужоземців.

Найбільшого розорення від ворожої навали Збараж зазнав у 1675 р. Очолювані пашею Ібрагімом Шишманом ординці вночі несподівано напали на місто. Підступно оволодівши замком, вони знищили його, спалили навколишні села, взяли великий ясир. Збараж був майже повністю зруйнований.

З метою ополячення й окатоличення українського населення у 1755 р. в Збаражі зводять новий комплекс монастиря бернардинців, що став розсадником католицизму. У 1763 р. при ньому було відкрито вищий католицький заклад — студіум теології, який незабаром переведено до Любліна. У 1767 р. у Збаражі організовано вищий навчальний заклад для католицьких місіонерів — студіум риторики і філософії, а в 1784 р. тут почала діяти перша гімназія (у 1805 р. її переведено до Бережан).

На противагу бернардинцям Збаразьке братство створило слов'яно-руську школу; вона працювала спочатку при церкві Спаса, а коли її захопили уніати — при Успенській.

Під час Північної війни (1700—1721) російське військо та українські козацькі полки, йдучи 1707 р. на допомогу польським союзникам, зупинялися в Збаражі. Російський цар Петро I, який побував у місті, оглянув замок, високо оцінивши його архітектуру та оборонні якості.

У липні 1734 р. населення міста радісно зустрічало гайдамацькі загони полковника Верлана, в складі яких були й збаражани.

Верлан у листі із Збаража писав: «Броди взято без будь-якої битви, Збараж взято без облоги і без людських жертв».

«ЛИШ БОРОТИСЬ ЗНАЧИТЬ ЖИТЬ...»

Важким було становище трудового населення Збаражчини, ще нестерпнішим воно стало після першого поділу Польщі в 1772 р., коли західноукраїнські землі відійшли до складу габсбурзької Австрії — однієї із найвідсталіших європейських держав.

Ф. Енгельс так характеризував австрійські порядки: «В жодній країні феодалізм, патріархальщина і по-рабському покірне міщанство, які охороняються батьківським кийком, не збереглися в такому недоторканому і цілісному вигляді, як в Австрії».

У 1785 р. в Збаражі проживало 5922 чоловіка, налічувалось 893 будинки. В користуванні трудівників-землеробів було 3704 морги земельних угідь та 145 моргів лісу. Величезна частина землі належала феодалу та церкві. Населення займалося також ремеслами і торгівлею. Власник міста граф Й. Потоцький примушував міщан відробляти 12 днів панщини на рік, працювати на спорудженні палацу, лагодити дороги, мости. Великим тягарем для населення були численні податки і платежі. Наприклад, загальна сума податків громади Збаража за 1789 р. становила 3672 золотих ринських. Збаражани не раз скаржилися урядові на непосильний визиск, і Потоцький у 1803 р. змушений був звільнити міщан, правда, лише католицької віри, від феодальних повинностей.

У 1810—1815 рр. Збараж у складі частини Тернопільщини на підставі Шенбрунського трактату входив до складу Росії, потім, за Віденським договором, відійшов до Австрії.

У 1848 р. у феодальній Австрійській імперії відбулась буржуазна революція. Наляканий цісар затверджує 5 березня конституцію імперії, а 22 квітня проголошує скасування панщини.

«Великим шумом» назвав цю реформу Іван Франко: земля залишилась у руках крупних землевласників, а бідне селянство, яке не могло сплатити викупу, поповнювало міський пролетаріат.

У Збаражі в 1856 р. було 222 безземельних міщан, 266 бідних ремісників. Найчисленнішим ремісничим цехом був шевський, який мав свою касу взаємодопомоги,

Ча	Збаразьна ЦБС	17	БІБЛІО АРТКА ЗВАРАЖЕ Райкома К.

церкву, навіть одна з вулиць міста, де жили шевці, називалась Шевською (нинішня Чапаєва). Тривалий час на Тернопільщині побутувала приказка: «Якщо хочеш бути взутий — купи у Збаражі бути». Добротні збаразькі чоботи славилися на всю Галичину.

3 січня 1867 р. Збараж стає повітовим центром. У той час у місті працювало чотири млини, дві цегельні, кам'яний кар'єр, були пошта і аптека.

1885 р. у Збаражі побудовано двоповерхове приміщення повітової школи (тепер тут середня школа імені Івана Франка).

Основна маса населення жила в жахливих умовах. Зубожіння, важкі умови життя стали причиною того, що розорені селяни, безробітні міщани змушені були шукати щастя за океаном. «Немає сумніву, — писав В. І. Ленін, — що тільки крайні злидні змушують людей покидати батьківщину...»

Дев'яності роки минулого століття позначилися бурхливим розвитком у Східній Галичині суспільного руху. Значний вплив на трудящих мала русько-українська радикальна партія, ліве крило якої на чолі з І. Франком та М. Павликом відстоювало інтереси сільської бідноти і міського ремісничого люду, зв'язувало визволення українського народу з перемогою соціалізму. Активними діячами партії на Збаражчині були друзі та однодумці великого Каменяря — Йосафат Шмігер, Андрій Шмигельський, Яків Остапчук, Антон Грицуняк. Іван Франко часто бував у Збаражі та селах повіту — в 1895—1898, 1900, 1902 рр. Його полум'яне слово вселяло в людські душі віру в краще майбутнє, кликало на боротьбу.

У 1895 р. трудящі Збаражчини висунули І. Франка кандидатом до австрійського парламенту, але через махінації властей обрати його не вдалося. 26 грудня 1895 р. І. Франко виступав у Збаражі на великому селянському

вічі. Тут, до речі, він і познайомився з народним оповідачем, селянином-агітатором Антоном Грицуняком. Великий Каменяр говорив про нього як про чоловіка, «знаного не тільки в Збаразькім, але також у Тернопільськім повіті, як незрівнянного народного бесідника, як гарячого борця за мужицькі права, за мужицьку гідність і справедливість».

Дотепна розповідь А. Грицуняка лягла в основу сатиричного твору І. Франка «Свинська конституція», на початку якого письменник розказує про самого оповідача. З уст А. Грицуняка Каменяр записав народні оповідання «Притча про графа Бадені», «Розбійник і піп», «Чоловіка не наситиш». І. Франко з великим інтересом оглядав місто, замок, записував у селах народні пісні. Згодом написав вірш «Збаразька експедиція», в якому оспівав героїзм селянсько-козацьких військ під час облоги 1649 р.

Збаражани свято бережуть пам'ять про письменника-борця. Його ім'я носять одна з вулиць міста, середня школа. На стіні при вході до школи — меморіальна дошка з горельєфом поета. На мармурі викарбувані слова: «На майдані біля школи 26 грудня 1895 р. та в червні 1897 р. на передвиборних вічах виступав Іван Франко».

Великий вплив на зростання класової свідомості збаражан мала революційна діяльність захисника галицьких мужиків, письменника-новеліста Василя Стефаника, який часто приїжджав до свого товариша-однокурсника по Краківському університету, селянського сина з Розношнівців Йосафата Шмігера. Йому письменник присвятив новелу «Палій». В. Стефаник розмовляв із селянами, читав їм свої твори. У 1897 р. трудящі Збаражчини висунули кандидатуру Йосафата Шмігера на посла у парламент.

Польські та австрійські урядовці висунули кандидатом графа Понінського. Власті, боячись допустити у

парламент радикала, вирішили вчинити провокацію. Напередодні виборів підмовлений графом панок вдарив Й. Шмігера. Жандарми, які тільки й чекали цього, негайно, ніби для з'ясування справи, заарештували Шмігера. Голова передвиборного комітету Т. Нементовський зробив заяву, що, згідно з конституцією, людина, яка перебуває під арештом, не може бути обрана до парламенту. На знак протесту проти сваволі уряду в повіті почалися селянські заворушення. Радикальна газета «Громадський голос» писала: «У Збаражі в день виборів було заарештовано 12 виборців і ще кільканадцять осіб, разом 30. Більших розмірів арешти досягли 16 березня. Того дня людей — виборців і невиборців, як овець, заганяли до в'язниці».

Світанок ХХ століття на Західній Україні позначений новим піднесенням класової боротьби, проникненням у народні маси марксистсько-ленінських ідей. Тут поширюються «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, твори В. І. Леніна «Що робити?», «До сільської бідноти» та ін. Великий вплив на формування та розвиток революційної свідомості трудящих Збаражчини мала ленінська газета «Искра». Через Збараж, Луб'янки, Шили і Синяву в 1901—1902 рр. проходив один з шляхів транспортування «Искри» в Росію. Щомісяця жителі сіл Шили, Синява переправляли вісім — десять пудів «Искри» та іскрівських видань. До лютого 1902 р. було перевезено в Росію сорок п'ять пудів нелегальної літератури. Активну участь у транспортуванні «Искри» брали збаражчани Д. Чичота, Касіян та Семен Багрії з Шилів, А. Марценюк з Добромірки, Я. Остапчук, М. Гевко з Луб'янок та інші. Ленінська «Искра», яка поширювалась серед населення, пробуджувала революційну свідомість народу, кликала до боротьби з експлуататорами.

У 1902 р. масовими селянськими страйками було охоплено тридцять сіл Збаражчини. До страйкуючих приєднувалися постійні робітники поміщицьких маєтків, їх підтримувала прогресивна, революційно настроєна інтелігенція. Страйки тривали з червня по серпень. Трудящі вимагали збільшення оплати праці, права на користування поміщицькими лісами, луками. Переляканий староста Збаража просить Галицьке намісництво прислати ескадрон кінноти для придушення заворушень.

Грозове відлуння першої російської революції 1905—1907 рр. дійшло до Галичини. В серпні 1907 р. сотні трудящих Збаража вийшли на демонстрацію. Вони несли транспаранти «Хай живе свобода!», «Хай живе демократія!», «Добивайте гідру царського самодержавства!». Повітова нарада активу партії радикалів, яка відбулась у Збаражі, вимагала парцеляції поміщицьких земель, зменшення податків; висувались і політичні вимоги — запровадити загальне виборче право, зрівняти українців у правах з людьми інших національностей.

У 1906 р. в Збаражі почала виходити перша робіничо-селянська газета «Червоний прапор». Редагував її Яків Остапчук, йому допомагали Й. Шмігер та А. Шмигельський. Газета виходила під гаслом «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». У редакційній статті «Наше перше слово» газета констатувала, що робочий народ Росії добиває гідру царського самодержавства, а пролетаріат Німеччини, Франції виступив на боротьбу за свої права. У статті «Загальне право виборче» йшлося про вплив російської революції на піднесення визвольного руху в Австро-Угорщині. Газета застерігала, що «остатнє слово робочого народу Австрії буде погибель для панів». Після виходу 17-го номера «Червоного прапора» перелякане намісництво наказало закрити газету.

Завдяки старанням громадськості у вересні 1910 р. у місті починає працювати гімназія з українською мовою

викладання. Для дітей бідняків при гімназії відкрито бурсу.

У роки першої світової війни Збараж опиняється в зоні бойових дій. Наприкінці липня 1914 р. до міста вступили російські війська і перебували тут протягом трьох років. У липні 1917 р. Збараж захоплюють австро-німецькі окупанти.

Під час війни деякий час у Збаражі жив письменник Осип Маковей. Враження про воєнні події він описав у книзі «Кроваве поле».

У ВЕРЕСНІ ПРИЙШЛА ВЕСНА

Звістка про те, що робітники та селяни Росії взяли владу в свої руки, дійшла до Галичини. В листопаді 1917 р. у Збаражі відбулася велика політична демонстрація під гаслом «Хай живе російська революція!». Безземельні й малоземельні селяни почали конфісковувати панські маєтки.

Австро-Угорська імперія, розхитана боями на російському фронті та революційним рухом у країні, восени 1918 р. розвалилась. Українська буржуазія, що захопила владу в Галичині, проголосила так звану Західноукраїнську народну республіку, спрямувавши свої сили на придушення революційного руху. Трудящі виступили проти її антинародної політики. Сільська біднота вимагала проведення аграрної реформи в дусі ленінського Декрету про землю. Під натиском військ буржуазно-поміщицької Польщі, не маючи підтримки народу, ЗУНР у липні 1919 р. розпалася. Польські окупанти, захопивши Східну Галичину, встановили тут жорстокий окупаційний режим. Каральні загони грабували українське населення, нищили читальні, Народні домів, розправлялися з революційно настроєними

людьми. Однак революційний рух дедалі зростав. На заклик Комуністичної партії Східної Галичини робітники і бідне селянство піднімались на боротьбу з ворогом. В оперативному зведенні командування польського війська від 27 липня 1919 р. вказувалось, що у Збаражі та селах повіту під час каральних експедицій вбито дванадцять уланів.

Радісна сторінка в історії Збаража — 24 липня 1920 р., коли 3-тя бригада 8-ї Червонокозачої дивізії після жорстоких боїв визволила місто від білополяків. Героїзмом відзначився 6-й полк. Його командира В. Г. Федоренка нагороджено орденом Червоного Прапора. Командир дивізії Червоного козацтва Віталій Примаков наказав роздати голодуючому населенню заховані у підвалах монастиря бернардинців мішки з мукою, цукром та крупою. Люди зі сльозами радості вітали своїх визволителів. Комісар полку, комбриг у корпусі Червоного козацтва Ілля Дубинський, згодом — російський радянський письменник, описав бої за звільнення Збаража в романі «Золота Липа».

1 серпня 1920 р. Тернопіль став столицею Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. Тут діяв Галицький революційний комітет, очолюваний видатним партійним і державним діячем В. П. Затонським.

У Збаражі — одному з перших радянських міст Галичини — організовуються тимчасові міський та повітовий революційні комітети, які пропагують серед населення і втілюють у життя основні принципи й завдання Радянської влади. Збараський міський ревком прийняв рішення про встановлення восьмигодинного робочого дня, націоналізацію всіх підприємств; поміщицька, церковна та куркульська земля передавалась незаможному селянству. /

Часто бував на Збаражчині уповноважений Галревкому по Збараському повіту поет І. Ю. Кулик. Він

роз'яснював населенню декларацію ГСРР про права та обов'язки громадян, виступав із доповідями про міжнародне становище.

За побудову нового життя енергійно взявся повітревком. Серед трудящих мас ширився рух за об'єднання ГСРР з Радянською Україною. На Збаражчині створено продвідділ, відкрито безплатні лікарню на 20 ліжок, амбулаторію; почали працювати електростанція, майстерні, прокатні пункти сільськогосподарських знарядь тощо.

Велика увага приділялась дітям. З ініціативи І. Ю. Кулика 22 серпня 1920 р. у Збаражі відбулась перша повітова конференція вчителів, на якій говорилося про важливість правильного виховання підростаючого покоління, про те, що школа має бути відокремлена від церкви і стати серцевиною всієї навчально-виховної роботи. Викладання у ній вестиметься українською мовою.

29 серпня 1920 р. у місті розпочав роботу повітовий з'їзд голів сільревкомів. Виступаючі констатували факти позитивних змін на селі, зокрема те, що землю розділено між безземельними та малоземельними селянами, весь урожай зібрано. Делегат з Іванчан лаконічно доповів: «Урожай зібрали, поле засіяли». В резолюції з'їзду зазначалось: «Ми, селяни Збаражчини, висловлюємо своєму робітничо-селянському урядові повне довір'я та щиру подяку за його працю на користь бідних селян і робітників. Ми всі як один готові віддати сили свої і своїх синів на підтримання і оборону Радянської влади, на створення могутньої Червоної Армії!»

Делегати з'їзду надіслали вітальну телеграму В. І. Леніну, в якій говорилося: «Збори представників сільських революційних комітетів повіту Збараж гаряче вітають вождя робітничо-селянської бідноти товариша Леніна, дякуючи за визволення з-під поміщицького і капіталістичного гніту. Хай живе вождь пролетаріату! Хай живе

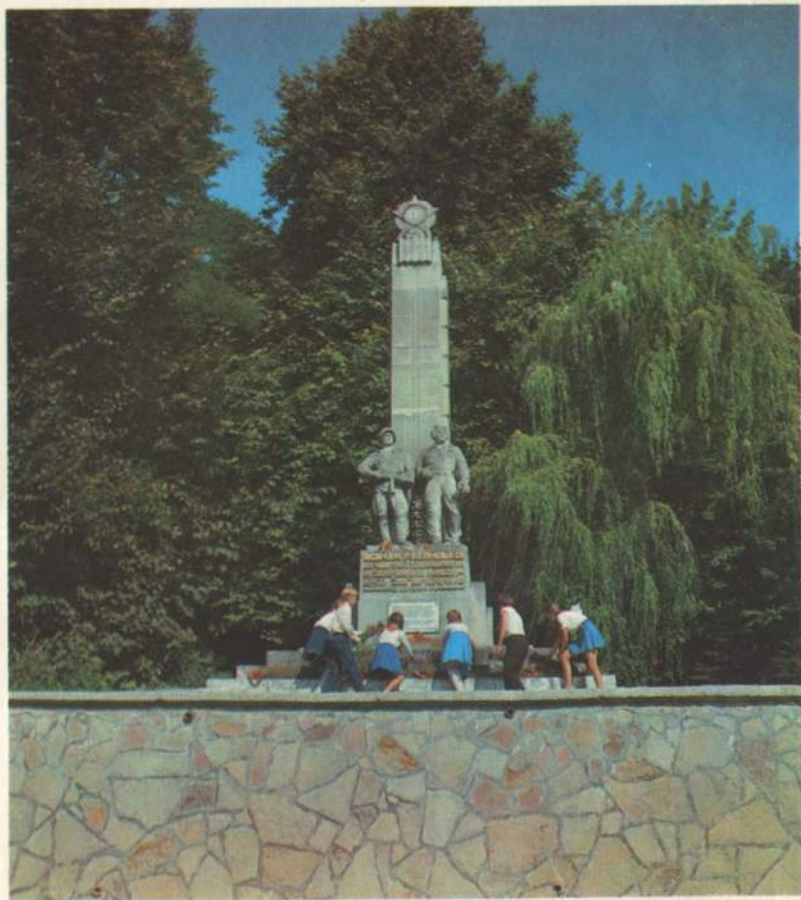
Пам'ятник
В. І. Леніну

Пам'ятник
В. І. Леніну

У цьому будинку з 27 липня по 21 вересня 1920 р.
містився повітовий ревком
Галицької Соціалістичної Радянської Республіки

В этом доме с 27 июля по 21 сентября 1920-г.
размещался уездный ревком
Галицийской Социалистической Советской Республики

Пам'ятник радянським воїнам-визволителям
у парку ім. Б. Хмельницького

Памятник советским воинам-освободителям
в парке им. Б. Хмельницкого

Вулиця В. І. Леніна

Улиця В. І. Леніна

Новобудова міста — торговий комплекс
Новостройка города — торговый комплекс

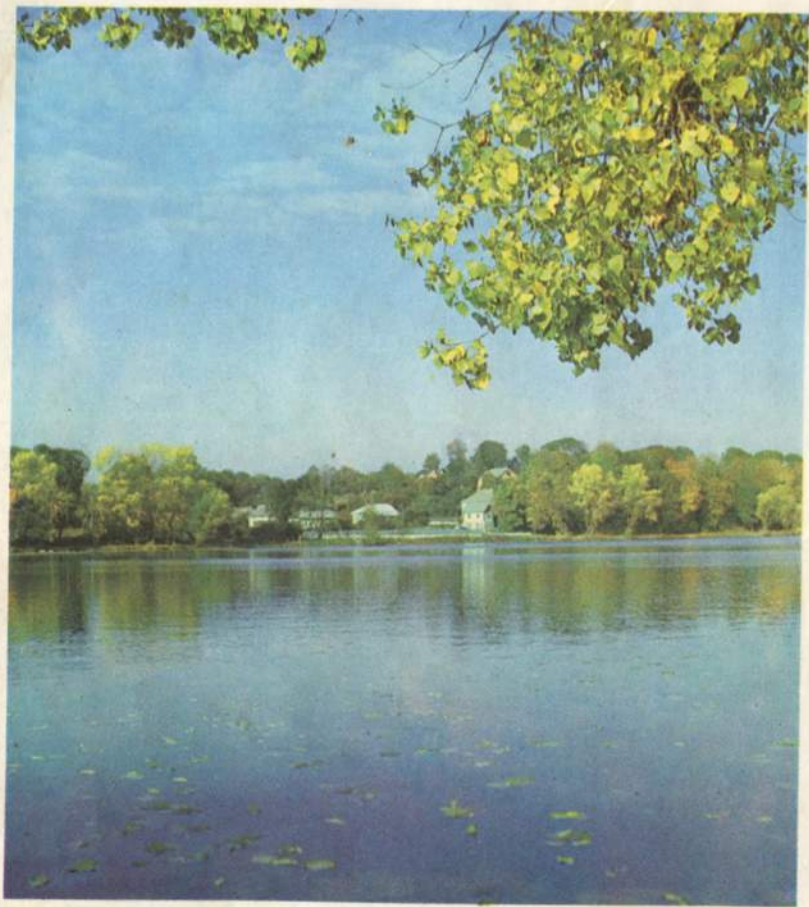
Герой Соціалістичної Праці,
почесний голова колгоспу ім. Кірова Т. С. Гевко
серед учнів Збаразького профтехучилища

Герой Социалистического Труда,
почетный председатель колхоза им. Кирова Т. С. Гевко
среди учеников Збаражского профтехучилища

Збаразька середня школа ім. Івана Франка
На майдані біля школи 26 грудня 1895 р. і в червні 1897 р.
великий Каменяр виступав на передвиборних вічах

Збаражская средняя школа им. Ивана Франко
На площади около школы 26 декабря 1895 г. и в июне 1897 г.
великий Каменяр выступал на передвиборных вечях

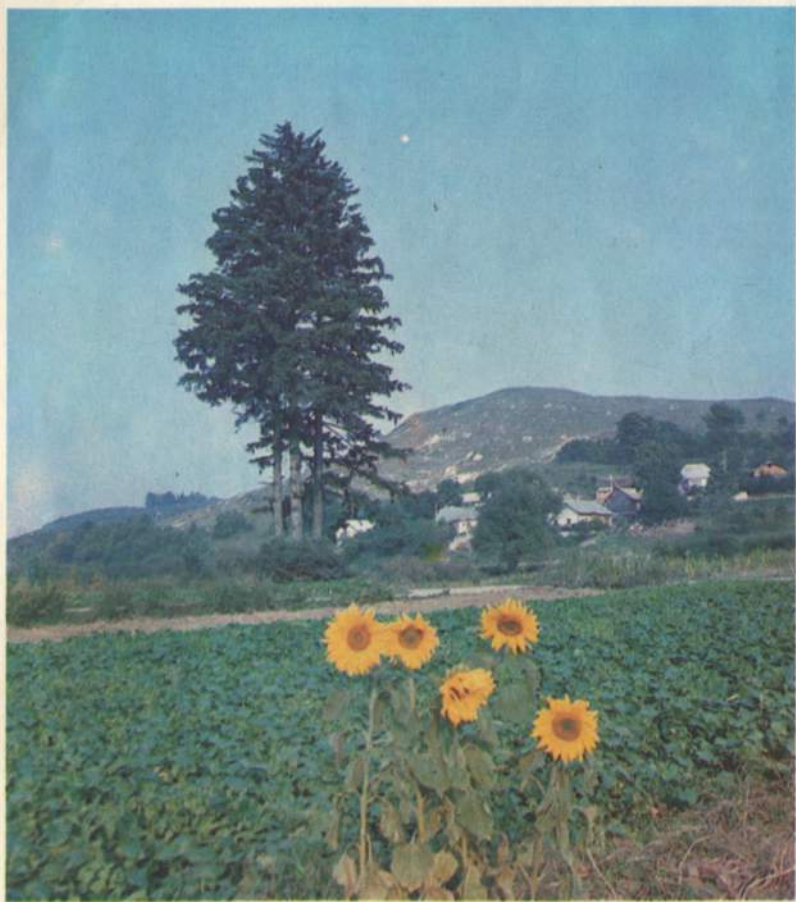
На озері

На озері

Районный краеведческий музей
Районный краеведческий музей

Вид на Замкову гору

Вид на Замковую гору

Преображенська церква — пам'ятка архітектури XVI ст.
Преображенская церковь — памятник архитектуры XVI в.

Меморіальна дошка на мурі Збараської фортеці
на честь козацького полковника Морозенка

Мемориальная доска на стене Збаражской крепости
в честь казацкого полковника Морозенко

Замок — пам'ятка архітектури XVII ст.

Замок — памятник архитектуры XVII в.

Ансамбль «Народні музики» районного Будинку культури

Ансамбль «Народні музики» районного Дома культури

Золота осінь

Золотая осень

У спортивному залі цукрового заводу

В спортивном зале сахарного завода

Комуністичний Інтернаціонал! Хай живе всесвітня революція!». З'їзд надіслав також телеграму Галревкомові, гаряче вітаючи його як свою законну владу.

Учасниця тих подій Катерина Загоруйко згадує: «На другий день роботи з'їзду засідання відкрив завідуючий земвідділом ревкому Сап'яний. Він надав слово представникові Галревкому українському поетові Івану Кулику, промову якого ми сприйняли з особливим інтересом.

«Товариші галичани! Наші брати і сестри! — щирі слова линули з поетових уст. — Радянська влада принесла вам найголовніше — волю і рівність. Забудьте од сьогодні, викиньте з ужитку ганебне слово «хлоп». Ви тепер просто трудящі першої в світі робітничо-селянської держави, заснованої вождем пролетаріату товаришем Леніним!» Кулик показав рукою на портрет Ілліча, обрамлений зіллям з галицького поля...»

До Збаража почала надходити газета «Більшовик» — орган ЦК КПСГ та Галревкому, що видавалася в Тернополі. Вона відіграла велику організаторську і пропагандистську роль.

Рішучі заходи по ліквідації розрухи у промисловості ревком здійснював через профспілкову організацію, створену 20 серпня 1920 р., яка об'єднувала 300 робітників і ремісників. Цього ж місяця на зборах робітничої молоді Збаража створено комсомольський осередок.

Почалося навчання в школах. Повітревком потурбувався про дітей-сиріт: 14 вересня у місті з'явилося оголошення про те, що відкривається «дитяча захоронка», куди приймаються круглі сироти, напівсироти та діти бідних віком від 4 до 12 років.

Радянська влада несла людям радісне й вільне життя. Багато молодих збаражан йшло добровольцями у Червону Армію, щоб боротися за владу Рад. Бійцем 102-го

стрілецького полку, який відзначився в боротьбі з бандами Махно, став юнак з Іванчан М. І. Бабій. На бронепоезді «Гроза» бив ворогів І. А. Будник із Залужжя. Добровольцем вступив до Першої Української Радянської дивізії син селянина-бідняка з Кривчиків К. М. Самборський, який згодом дослужився до генерал-майора. Збаражанин П. М. Кабарівський був особистим секретарем В. П. Затонського.

Наприкінці вересня 1920 р. Червона Армія змушена була залишити Східну Галичину. Збараж окупували війська буржуазно-поміщицької Польщі. Капіталісти та поміщики почали відновлювати старі порядки, полонізувати українське населення.

Вже у 1923 р. в Збаразькому повіті 235 родинам польських колоністів належало 1,5 тисячі гектарів землі, у той же час було 573 безземельних господарства. Польський буржуазний уряд офіційно заборонив продавати землю українцям. Класовий характер носила податкова політика. Пан платив податку за гектар 1,07 злотого, а малоземельний селянин — 2,26.

У пошуках порятунку розорені селяни та міщани-бідняки емігрували до Америки, Канади, Бразилії. Але там їх чекала не краща доля. Старожили дотепер згадують повну гору й розпачу пісеньку:

*Ой, Канадо, Канадонько,
Бодай-бись пропала,
Ти у мене молодого
Всю силу забрала!*

*Мав-єм жінку, мав-єм діти, —
Де ти їх поділа?
Заховала в сирій землі,
Бодай-бись зотліла!*

Нестерпним було становище і робітників. У місті діяли невеликі заводи: цегельний, ливарний та пивоварний. Робітники за свою працю одержували мізерну плату. Для Збаража, як і всієї Галичини, характерним було постійно зростаюче безробіття. Наприклад, від березня 1936 по березень 1937 рр. кількість безробітних зросла від 50 до 283, тобто майже у шість разів. Соціально-економічне гноблення трудящих поєднувалось із національним. В гімназії та двох семирічних школах міста вчилися в основному діти заможних родин, бо плата за навчання була високою.

Не дбав польський уряд і про охорону здоров'я. Тривалий час на Збаражчині не було жодного лікувального закладу. Лише в 1930 р. відкрито платну лікарню на десять ліжок. Значною була смертність серед населення, особливо серед дітей: із тисячі новонароджених 180 помирало, не доживши до року.

Боротьбу трудящих проти соціального й національного гноблення, за возз'єднання з Радянською Україною очолили комуністи. Осередок КПЗУ в Збаражі у складі 29 чоловік сформувався в листопаді 1931 р.

У 1921 р. галичани бойкотували перепис населення окупаційною владою, а в 1922 р.— вибори до польського сейму. Активну участь у боротьбі проти окупантів, за возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною брала молодь. У серпні 1925 р. у Збаражі відбулась V нелегальна конференція КСМЗУ. Делегати із Станіслава, Тернополя, Стрия та інших міст обговорювали питання про роль спілки в робітничому русі і зміцнення її зв'язків з КПЗУ.

Початок 30-х років характеризується піднесенням визвольної боротьби. Частішають виступи селян повіту. Над учасниками революційного руху військові підрозділи чинили жорстокі розправи. Так, 1930 р. під час горезвісної пацифікації карателі 30 серпня шомполами

до крові побили 35 чоловік. Траплялись навіть смертельні випадки. Були розгромлені читальні «Просвіти» і кооперативи-крамниці, поспалювано книги українською мовою.

24 лютого 1932 р. перед Збараським магістратом відбулася демонстрація безробітних, учасники якої вимагали хліба і роботи. Поліцейські розігнали демонстрацію, а її ініціаторів М. Слущького, М. Кремковича та В. Ганусевича заарештували. Під час ярмаркових днів і свят поширювались комуністичні прокламації, в небі кружляли голуби з червоними вимпелами і п'ятикутними зірками.

Частішали облави, арешти, переслідування комуністів. У 1936 р. поліція заарештувала активних членів КПЗУ та КСМЗУ, які діяли на Збаражчині, звинувативши їх в антиурядовій діяльності. Але ніщо не могло вбити віри трудящих у краще життя.

І ось вікопомне 17 вересня 1939 р. Коли у Збараж вступила Червона Армія, був сонячний, теплий день — справді золотий. Так, золотого вересня в Медобори прийшла весна. Тисячі святково одягнених трударів зібралися на віче, щоб подякувати радянським воїнам-визволителям. Слово «воля» зливалося з тисячоголосим «ура!»

У ті пам'ятні дні керівництво політичним, економічним і культурним життям міста здійснював тимчасовий комітет. Розпочалася підготовка до виборів до Народних Зборів Західної України, які мали вирішити долю визволених західноукраїнських земель. Як згадує український радянський письменник Володимир Вільний, збараські юнаки та дівчата прикрашали зал Народного дому килимами, рушниками і вінками. Тут 22 жовтня відбулося голосування. Ще вночі сюди почали сходитися люди. Кожному хотілося проголосувати першим. Вибори перетворилися у велике свято. Для жителів старовин-

ного міста було багато незвичного: «товариш» — замість «пан», вільні вибори — замість махінацій, палиць і знущань. Збаражани одногосно обрали своїми делегатами на народний форум Антона Іваськіва та Володимира Кекотя.

27 жовтня 1939 р. Народні Збори у Львові затвердили Декларацію про встановлення Радянської влади на Західній Україні. «Оборонити інтереси звільненого народу Західної України, — говорилося у Декларації, — звільнити його раз і назавжди від капіталістичного рабства, від панування і свавілля поміщиків та фабрикантів, заводчиків та банкірів — це значить встановити владу Рад депутатів трудящих — Радянську владу». Народні Збори ухвалили також історичну Декларацію про прийняття Західної України до складу СРСР і включення її до складу УРСР.

Декларації стверджували:

«Віднині на нашій звільненій землі нема і не буде місця паразитам — фабрикантам, заводчикам та банкірам.

Віднині вся земля Західної України з її надрами, всі ліси та ріки проголошуються всенародним добром, тобто державною власністю.

Віднині на нашій вільній землі нема і не буде місця паразитам-поміщикам та їх посібникам».

15 листопада 1939 р. Позачергова 5-та сесія Верховної Ради СРСР прийняла Закон про включення Західної України до складу СРСР із возз'єднанням її з УРСР. Збулось віковичне прагнення українського народу.

На очах змінювався Збараж. У місті націоналізовано цегельний і ливарний заводи, чотири млини. 622 гектари конфіскованих земель одержали безземельні і мало-земельні селяни. За новою програмою почали працювати безплатні середня та дві семирічні школи, за парти сіло 1716 учнів.

10 січня 1940 р. Збараж став районним центром. Першим секретарем райкому партії було обрано П. Г. Чернищенко, головою райвиконкому — Ф. І. Реця, комсомольську організацію очолив Г. С. Карабанов.

У колишньому поміщицькому будинку відкрито безплатну лікарню; почали діяти перша в районі машинотракторна станція, пункт по ремонту сільськогосподарського реманенту, районний харчокомбінат. У місті відкрито дитячий садок, бібліотеку для дітей.

3 лютого 1940 р. вийшов перший номер районної газети «Червоний Збараж».

ЩАСТЯ КУВАЛОСЯ В БОЯХ

Мирну працю збаражан, як і всього радянського народу, перервав віроломний напад на Радянську країну фашистської Німеччини.

Вночі 22 червня 1941 р. над містом з'явилися літаки з чорними хрестами. Полум'я огорнуло пристанційні будівлі, чорним димом заволокло погідне літнє небо.

6 липня гітлерівці увірвалися до Збаража. Уже наступного дня вони закатували в Луб'янецькому лісі 76 жителів міста. Окупанти закривали школи, спалювали бібліотеки. Було зруйновано 221 будинок. За час окупації фашисти знищили сім тисяч мешканців Збаражчини, а понад дві тисячі юнаків та дівчат вивезли на роботи в Німеччину.

Вірними помічниками фашистів були українські буржуазні націоналісти, від рук яких загинуло багато радянських громадян, зокрема комсомольські активісти Поліна Сидоренко, Галя Чикуленко, Шуря Шаповалова.

Збаражани ухилялися від трудової повинності, сплати податків, саботували виконання наказів окупантів. У місті з'являлись листівки із зведеннями Радянського ін-

формбюро про події на фронтах, закликами «Смерть фашистським окупантам!»

У 1943 р. територією Збаражчини здійснювали свій героїчний рейд від Путивля до Карпат народні месники партизанського з'єднання С. А. Ковпака. Партизаніковпаківці зробили привал у Луб'янецькому лісі, через який проходив шлях на Збараж, Підволочиськ, Вінницю. Перед світанком на дорозі з'явилися фашистські автомашини. У них їхали з охороною тернопільський та львівський коменданти. Зав'язався бій. Чотирьох фашистів було вбито, але важкі поранення одержали і партизани — командир роти І. І. Бацков та медсестра Маруся Левченко, яка поспішала на допомогу до пораненого. Наступного дня проти партизан було кинута великий загін фашистів. Бій тривав чотири години. Ворог відступив із значними втратами.

У цьому бою смертю хоробрих серед інших полягли відважні комсомольці Дмитро Іванов, Саша Савченко, Михайло Кухнівець. Пам'ятник народним месникам у Луб'янецькому лісі нагадує сучасникам, якою ціною здобувалася воля.

4 березня 1944 р. радянські війська вже вели бої на підступах до Збаража. Першим у місто увірвався танк, екіпаж якого очолював парторг 1-го танкового батальйону 14-ї гвардійської танкової бригади 4-го гвардійського танкового Кантемирівського Червонопрапорного корпусу Героя Радянського Союзу П. П. Полубоярова гвардії лейтенант П. Г. Пивоваров. У ході короткого запеклого бою екіпаж знищив 15 автомашин із військовим спорядженням і живою силою противника. Танк лейтенанта Дзасохова з 12-ї гвардійської танкової бригади знищив 80 ворожих солдатів та офіцерів, два кулеметних гнізда. Довго чинили опір гітлерівці, що засіли у приміщенні залізничної станції. Навальним ударом рота старшого лейтенанта І. Р. Ащеулова вибила

їх звідти, проте два ворожих бронепоїзди продовжували обстріл міста. Група самохідних гармат під командуванням старшого лейтенанта Г. Танцорова змусила фашистів відступити. 6 березня 1944 р. Збараж був повністю звільнений.

Назавжди у серцях збаражан залишиться вдячність 19-літньому комсомольцю із Курська М. Пігореву, який біля села Романівка, прикривши грудьми ворожий дзот, повторив безсмертний подвиг О. Матросова.

Визволяючи Збараж, загинув командир батальйону капітан Іван Відьорников. В його планшетці знайдено недописаний лист із зворотною адресою «Збараж». І. Відьорников писав: «Люба моя дружино Надю, дорогі діти! Я знов на фронті. Служу в гвардійській частині. Зараз ми йдемо в бій. Після бою допишу...». Ворожа куля обірвала молоде життя. Іван Відьорников залишився назавжди у цій звільненій землі разом із сотнями інших бійців — людей різних національностей. У парку імені Богдана Хмельницького поховано Героїв Радянського Союзу Миколу Пігорєва, Андрія Дяченка, Олександра Болотникова. На могилах воїнів-визволителів завжди живі квіти. Це місце стало священним для збаражан. Величаво вписується в силует Замкової гори пам'ятник воїнам-визволителям Збаража (скульптор Л. Б. Гром). А довкола в урочистій задумі стоять дерева.

Разом з усім радянським народом збаражани кували майбутню перемогу. 790 з них взяли до рук зброю, щоб визволяти від фашистського гніту народи Європи. Чи не кожен десятий загинув смертю хоробрих. Збаражани здали в фонд оборони лише в першій половині 1944 р. 13 тис. ц зерна, 11 тис. ц картоплі, 3,5 тис. ц м'яса, 5,5 тис. ц сіна.

Ще гриміли бої під Тернополем, а збаражани під керівництвом райкому партії уже взяли до відбудови

свого міста, яке входило у трудовий ритм нового життя. Стали до ладу цегельний, деревообробний, ливарний, пивоварний заводи, райхарчокомбінат, електростанція, промкомбінат. Почали працювати поліклініка, лікарня, протитуберкульозний диспансер, середня і семирічна школи, Будинок культури, кінотеатр, бібліотека, дитячий будинок.

МІСТО СЬОГОДНІ

З п'ятирічки у п'ятирічку росте і гарнішає Збараж, в якому гармонійно поєднались давнина і сучасність. З синівською любов'ю і вдячністю називали збаражани вулиці міста іменами Кантемирівців, Кулика, Пігорева, Ковпака — тих, хто виборював щасливе сьогодні.

А на Жовтневій площі — постать В. І. Леніна — вождя світового пролетаріату, творця першої в історії людства держави робітників та селян, який вказав трудящим шлях у світле майбутнє. Біля підніжжя пам'ятника дорогому Іллічеві (скульптор М. Стреляєв, архітектор І. Шемседінов) завжди квіти.

Збараж сьогодні — це значний промисловий осередок, де діє 15 підприємств. Із заводських конвейерів щороку сходять продукції на десятки мільйонів карбованців. За післявоєнні п'ятирічки Збараж став у області одним із флагманів по переробці сільськогосподарської продукції. Далеко за межі Надзбручанського краю лине слава про збаразьких цукровиків. Починаючи з 1972 р. вони постійно ведуть перед у Всесоюзному соціалістичному змаганні серед галузевих підприємств. На заводі трудяться 243 ударники комуністичної праці, десятки ударників п'ятирічок; 14 передових робітників нагороджено орденами, чимало бригад носять почесне звання колективу комуністичної праці. У постійному пошуку — понад 60 цукровиків-раціоналізаторів. Запропоновані ними в

одинадцятій п'ятирічці і впроваджені у виробництво раціоналізаторські пропозиції дали економічний ефект більш як на півмільйона карбованців. Тепер завод реконструюється, після чого його виробничі потужності зростуть втричі і він стане одним з найбільших у країні.

Біля заводу виросло робітниче містечко — кількаповерхові житлові будинки, гуртожиток, магазини продовольчих і промислових товарів, будинок побуту, аптека, відділення зв'язку, середня та спортивна школи, плавальний басейн, дитячий садок. Влітку цукровики можуть відпочивати у заводському пансіонаті, що знаходиться на узбережжі Чорного моря.

На площі навпроти заводу в час святкування 50-річчя утворення СРСР було встановлено пам'ятник В. І. Леніну.

Постійно перевиконує виробничі завдання дружний колектив Збараського соко-винного заводу. У цьому заслуга таких людей, як начальник цеху переробки фруктів, секретар парторганізації підрозділу З. Е. Андрушкевич. Прийшовши на завод після закінчення школи, він у самовідданій праці знайшов своє покликання. Груді працелюба прикрасив орден Леніна. Вершинами професійної майстерності оволоділи також ударники комуністичної праці М. П. Шатило, М. Й. Невідома.

У висококоханізоване підприємство перетворився завод господарського литва. Вентилятори — основна його продукція — відправляються у всі кінці Радянського Союзу та за кордон. Великим попитом у колгоспників користуються збараські січкальні та ливарно-господарські вироби. Підприємство щороку випускає продукції на 2,5 млн. карбованців.

Добра слава лине і про Збараський побутокмбінат, який має 96 майстерень і надає населенню десятки видів послуг. Авторитетом у колег по роботі та замовників користуються майстри своєї справи — працівники

ательє індпошиву одягу «Берізка». За багаторічну сумлінну працю бригадир швей Ніна Тарасівна Сапронова нагороджена орденом Трудового Червоного Прапора. Понад сорок років віддав кравецькій справі Андрій Захарович Грещук. Ще й зараз він, пенсіонер, часто приходить у рідний колектив, щоб поділитись досвідом з молодими.

Почесним п'ятикутником маркується продукція шкіргалантерейної фабрики. Хорошої слави зажив колектив районного відділення «Сільгосптехніка», який постійно працює з випередженням графіків. Тут впроваджена і ефективно діє комплексна система управління якістю продукції. На трудовому календарі багатьох виробників, зокрема кавалера орденів Леніна та Трудового Червоного Прапора Д. П. Вальківа, кращого за професією, відмінника якості Л. М. Залузького, — уже дванадцять п'ятирічка. Високим авторитетом користуються майстри своєї справи О. М. Кукурін, І. П. Купина.

Майже десять років утримує перехідний Червоний прапор Міністерства автомобільного транспорту УРСР та Республіканського комітету профспілки працівників автомобільного транспорту колектив Збараського автотранспортного підприємства, який постійно перевиконує плани перевезень.

Вагомим є внесок у виконання Продовольчої програми об'єднання «Сільгоспхімія» — наймолодшого підприємства міста. Мінеральні добрива та отрутохімікати, якими воно забезпечує господарства, сприяють підвищенню урожайності ланів.

Сумлінно працює колектив комуністичної праці залізничної станції Збараж. За високі виробничі показники та найменший простій вагонів він занесений на Дошку пошани Львівської залізниці. Понад 30 років працює складачем поїздів кавалер ордена Трудового Червоного Прапора Я. М. Зозуля; ордени «Знак Пошани» та Тру-

дового Червоного Прапора прикрашають груди чергового по станції З. В. Побідинського.

Трудівники 22 колгоспів та двох радгоспів району обробляють 61 409 га орної землі. Комуністична партія і Радянський уряд високо цінують працю хліборобів Збаражчини. Двом з них — колишньому голові колгоспу імені Кірова Тимофію Степановичу Гевку та ланковій буряководів колгоспу «Дружба» Катерині Дмитрівні Стасюк — присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. 20 колгоспників району нагороджено орденом Леніна, понад 100 — орденом Трудового Червоного Прапора, 95 — орденом «Знак Пошани», 30 — орденом Трудової слави, 150 — медаллю «За трудову доблесть». У трьох загальноосвітніх школах Збаража та школі-інтернаті санаторного типу вчиться понад 2,5 тисячі учнів. У країну знань їх ведуть понад 150 педагогів. Серед освітян району — заслужені вчителі УРСР І. М. Сорока та В. М. Козицький. Понад сто вчителів нагороджені орденами та медалями. Колишні випускники шкіл міста стали докторами та кандидатами наук, викладачами вузів, керівниками наукових лабораторій. Наприклад, у Тернопільському філіалі Львівського політехнічного інституту завідує кафедрою Б. М. Гевко; у Київському держуніверситеті навчає студентів А. М. Гуменюк; в Інституті математики Академії наук УРСР працює кандидат наук Р. М. Бойко; відділення пересадки штучної нирки в Українському інституті підвищення кваліфікації лікарів очолює Г. Т. Базаринський; науково-дослідною групою Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона керує кандидат технічних наук Б. П. Будзан (він також автор багатьох статей, наукових розробок); військових інженерів виховує полковник Радянської Армії, кандидат технічних наук В. Р. Камінський; свої знання студентам Чернівецького медінституту передає В. А. Гайдуков, опіковим відділенням Ровенської лікарні завідує

О. В. Кирик. Сотні вихованців шкіл Збаража — передовики виробництва, кавалери трудових орденів.

Механізаторів сільського господарства готує Збаразьке професійно-технічне училище — одне з найстаріших в області, де навчається близько 1000 чоловік. За чотирнадцять років училище підготувало 15 000 спеціалістів.

За останні роки у східній частині міста виросло медичне містечко: центральна районна лікарня на 200 ліжок, поліклініка, розрахована на прийом 600 пацієнтів у день, приміщення для швидкої медичної допомоги. На варті охорони здоров'я збаражан 127 лікарів, 360 чоловік середнього медичного персоналу. За самовіддану багаторічну працю лікарів О. В. Кізя та М. В. Колісника нагороджено орденом «Знак Пошани». Для наймолодших мешканців міста відкрито п'ять дитячих садків та ясел. Близько 400 дітей займаються у спортивній школі.

У місті працює районний Будинок культури із залом на 400 місць; на підприємствах функціонують п'ять робітничих клубів, червоні кутки. До послуг трудящих — кінотеатр «Космос».

Культурно і заможню живуть збаражани. В побут населення увійшли сучасні меблі, телевізори, легкові автомобілі, телефон.

Розширюються ділові зв'язки збаражан з трудівниками Слівенського округу братньої Болгарії. Побратимами стали Збараж і болгарське місто Котел.

Історія та сьогодення Збаража приваблювали і приваблюють майстрів пера, пензля і різця.

3 квітня 1982 р. у приміщенні колишньої Успенської церкви — пам'ятки архітектури XVII ст. — діє районний краєзнавчий музей, експонати якого знайомлять відвідувачів з природою краю та його історією від найдавніших часів до наших днів. У Тернопільській картинній галереї можна побачити твори українського скульптора XVIII ст. А. Осинського, автора декору дев'яти вівтарів

костюлу в Збаражі. У колишньому монастирі бернардинців збереглися фрески художника XVIII століття Сливінського.

На літературно-мистецькій карті Збаражчини значаться імена Тараса Шевченка, Івана Франка, Василя Стефаника, Павла Тичини, Максима Рильського, Андрія Малишка, Олеса Гончара та багатьох інших майстрів красного письменства.

У 1958 р. трудящі району висунули П. Г. Тичину депутатом до Ради Національностей Верховної Ради СРСР. Поет виступав перед виборцями, оглядав пам'ятки Збаража. Свідком героїчної історії українського народу назвав місто в Медоборах поет-академік Максим Рильський. Андрій Малишко, який неодноразово бував у Збаражі, зазначав, що історія Збаража дає прекрасний матеріал для історико-героїчної поеми. А поет Дмитро Павличко записав у Книзі почесних гостей редакції районної газети таке: «Збараж своєю історією заробив на велику славу, яку має і яка зростатиме».

Збаразька земля щедра на таланти. У селі Лозах народився український радянський письменник Борис Харчук (1931) — автор багатьох повістей, романів та оповідань про життя західноукраїнського села, зокрема епічного твору «Волинь». Твори художника-кераміста Тараса Левківа (1940), що родом із села Мала Березовиця, зберігаються у музеях Києва та Львова. Його керамічні скульптури («Козак з литаврами», «Дідугани», «Хор», «Троїсті музики») та настінні декоративні композиції близькі за своїм характером до народної кераміки. У селі Шили народилася заслужена артистка УРСР Володимира Чайка; родом зі Збаражчини художник Оксана Куца-Ковалишин (1949). Гобелен «Віки говорять», її дипломна робота, прикрашає один із залів Олеського замку; твори художниці експонувалися на обласних, республіканських та всесоюзних виставках. Молоді

митці слова відвідують літературну студію, що працює при редакції районної газети «Колгоспне життя».

Багато народних умільців продовжують розвивати традиції художньо-прикладного та декоративного мистецтва краю. Відома династія килимарів, яку започаткував ще в другій половині XIX століття майстер з села Кобилля А. Івахів; він виткав за життя 642 килими. У нього навчалися 16 юнаків, серед яких і син Марко. Марко Івахів згодом передав секрети майстерності синові Андрієві, килими якого приваблюють оригінальним квітковим орнаментом. Андрій прищепив любов до народного мистецтва дочці Марії. Килимарством сьогодні займаються в Малій Березовиці, Шилах, Киданцях та інших селах району.

У Доброводах живе родина Чорних — майстрів різьби по каменю. З покоління у покоління передаються секрети різьби по дереву у родині Кукурудзи з Добромірки. Найрізноманітніші речі виплітають з рогами вишнівецькі умільці. А в селі Залісці живуть потомствені гончарі Киричук, Сапіжук, які виготовляють миски, горшки, макітри з характерним орнаментом.

70 вишив Та, мабуть, найбільше Збаражчина славиться народною вишивкою. Зайдіть до будь-якої хати — не відірвете очей від вишитих подушок, накидок, доріжок, рушників, портретів, порт'єр на вікнах та дверях. Характерна особливість робіт збаразьких вишивальниць — поєднання геометричного та рослинного орнаментів.

Збаражани — співучий народ. Професійним рівнем виконання пісень, цікавим репертуаром відзначаються виступи чоловічої народної капели районного Будинку культури. Самодіяльним митцям аплодували не лише на Тернопільщині, а й у Бресті, Києві, Москві. Успішно виступає і агіткультбригада, якій у 1981 році на обласному конкурсі агітбригад вручено диплом і кубок.

Люблять і шанують на Збаражчині книгу. Книжковий фонд районної бібліотеки становить понад 40 тисяч примірників, бібліотеки для дітей та юнацтва — 30 тисяч книг. Тиражем 15 тисяч примірників виходить районна газета «Колгоспне життя».

У вересні 1977 р. до Збаража завітав Олесь Гончар. На одній із зустрічей з трудівниками міста письменник сказав: «Чарівний цей мальовничий куточок України своїми тихоплинними річками, закучерявленими лісами, урожайними полями, славним своїм минулим, багатим трудовим сьогодніем. Але найпрекрасніші ваші люди: милі, привітні, ласкаві».

...З кожним роком розквітає і молодіє радянський Збараж, красивішають його вулиці, сквери. І красу цю, щастя оновленого краю творять невтомні трудівничі руки. Під керівництвом Комуністичної партії, разом з усім радянським народом трудящі Збаражчини будують комунізм.

ДОВІДКА
ДЛЯ ГОСТЕЙ ЗБАРАЖА

Автобусна станція — вул. 17 Вересня, 92, тел. 9-12-44

Залізнична станція — вул. Залізнична, 3, тел. 9-16-96

Пошта — пл. Жовтнева, 8

Довідкове бюро телефонної мережі — тел. 09

Готель — вул. Б. Хмельницького, 2, тел. 9-13-72

Районний краєзнавчий музей — вул. Чехова, 2, тел. 9-18-00

Районний Будинок культури — вул. Комсомольська, 1, тел. 9-16-71

Бібліотека для дорослих — вул. 17 Вересня, 1, тел. 9-13-31

Кінотеатр «Космос» — вул. Леніна, 4, тел. 9-20-65

Ощадна каса — пл. Жовтнева, 60, тел. 9-17-56

Ресторан «Медобори» — вул. Жовтнева, 20, тел. 9-14-21

І д а л ь н і:

«Варенична» — вул. 17 Вересня, 82, тел. 9-17-58

«Вогник» — вул. 17 Вересня, 23, тел. 9-16-04

«Веселка» — вул. 17 Вересня, 82, тел. 9-19-52

«Гостинка» — вул. Б. Хмельницького, 2, тел. 9-10-28

Автозаправна станція — вул. 17 Вересня, 94

РЕЗЮМЕ

Збараж — районный центр орденоносной Тернопольской области, расположенный в живописной местности в 24 километрах от Тернополя, с которым связан автомобильной и железной дорогами.

Збараж — один из древнейших городов Советской Украины. Упоминание о нем как центре удельного княжества, входившего в состав Галицко-Волынского княжества, находим в летописи под 1211 г., хотя территория эта была заселена еще в эпоху позднего неолита. В 80-х годах XIV века Восточную Галицию, а в ее составе и Збараж, захватила шляхетская Польша, властвовавшая на этой территории несколько столетий.

Черной саранчой налетали на город татарские грабители, все уничтожая на своем пути. Особенно опустошительными были их набеги в 1474 и 1598 гг. Мужественно защищали свой город збаражане, но силы были неравны: под ударами ордынцев пала тогда Збаражская крепость.

После Люблинской унии 1569 г. и образования Речи Посполитой Збараж вошел в состав Кременецкого уезда Волынского воеводства. Население подвергалось жестокой эксплуатации, облагалось непомерно тяжелыми налогами, несло различные повинности. Лютыми врагами народа были окатоличенные князья Збаражские, владевшие городом на протяжении почти двух веков. В 1626—1631 гг. был построен новый замок, ставший при магнатах Вишневецких оплотом феодального угнетения жителей города и окрестных сел.

Трудовое население Збаража принимало активное участие в борьбе украинского народа против социального и национального гнета. Яркие страницы истории Збаражчины связаны с Освободительной войной украинского народа 1648—1654 гг. В конце 1649 г. крестьянско-казацкие полки под предводительством Б. Хмельницкого и союзный отряд татар во главе с крымским ханом Ислам-

Гирсем III окружили в Збараже польско-шляхетскую армию, которая отступила сюда от Староконстантинова. Около семи недель продолжалась осада укреплений города. На выручку осажденным шел польский король Ян II Казимир с 30-тысячным войском. Навстречу ему выступил под Зборов Богдан Хмельницкий. Но измена крымского хана привела к подписанию невыгодного для Украины Зборовского договора. Осада Збаража была снята.

После первого раздела Польши в 1772 г. западноукраинские земли отошли к габсбургской Австрии — одному из наиболее отсталых европейских государств. В 1810—1815 гг. Збараж вместе с частью Тернопольщины на основании Шенбрунского трактата входил в состав России; впоследствии, согласно Венскому договору, отошел к Австрии.

Невыносимо тяжелыми были условия жизни трудящихся Западной Украины, не изменились они и после отмены в 1848 г. крепостничества. Этот государственный акт привел к разорению бедных масс крестьянства Збаражчины, которые искали заработков на полукустарных предприятиях города.

В конце XIX в. в Збараже происходит подъем революционной борьбы. В это время сюда неоднократно приезжает великий украинский писатель, ученый и общественный деятель Иван Франко. Он выступает на вечях, ведет беседы с трудящимися. Впоследствии под впечатлением от пребывания на Збаражчине Каменяр пишет много поэтических произведений.

На подъем революционного сознания трудящихся большое влияние имела созданная при участии Ивана Франко и Михаила Павлыка русско-украинская радикальная партия.

Начало XX века ознаменовалось подъемом революционной борьбы трудящихся. Этому в значительной мере способствовало то, что через Збараж и села уезда проходил один из маршрутов транспортирования в Россию ленинской «Искры» и другой марксистской литературы.

Под влиянием первой русской революции 1905—1907 гг. в городе участились забастовки рабочих. На вечях трудящиеся уезда требовали раздела помещичьих земель, уменьшения налогов. Вы-

двигались также политические требования — предоставления общего избирательного права, уравнивания украинцев с другими национальностями Австро-Венгрии.

Известие о победе Октябрьского вооруженного восстания в Петрограде воодушевило трудящихся Збаража на усиление борьбы против австро-венгерских властей, местных помещиков и капиталистов. Летом 1918 г. в уезде развернулось аграрное движение. В июле — августе имели место даже стычки крестьян с карательными отрядами.

Незабываемая страница в истории Збаража — 22 июля 1920 г., когда полки Червоного казачества под командованием В. Примакова освободили город от белопольских банд. Были созданы уездный комитет Коммунистической партии Восточной Галиции и ревком, национализированы предприятия, установлен восьмичасовой рабочий день, передавались крестьянам монастырские и помещичьи земли.

С энтузиазмом взялись трудящиеся за строительство новой жизни. В августе в городе проводил работу уездный съезд председателей сельревкомов, делегаты которого послали приветственную телеграмму В. И. Ленину. В Збараж часто приезжал уполномоченный Галревкома по Збаражскому уезду поэт Иван Кулик.

В сентябре 1920 г. войска буржуазно-помещичьей Польши, поддерживаемой Антантой, вновь оккупировали Западную Украину, в том числе Збараж. На протяжении почти двадцати лет трудовое население края под руководством КПЗУ боролось за социальное и национальное освобождение, за воссоединение с Советской Украиной.

Сентябрь 1939 г. принес долгожданную свободу. 1 ноября Внеочередная 5-я сессия Верховного Совета СССР приняла закон о включении Западной Украины в состав СССР с воссоединением ее с УССР.

В январе 1940 г. Збараж стал районным центром. В городе развернулось социалистическое строительство, которое в июне 1941 г. было прервано вероломным нападением на Советский Союз фашистской Германии. За время оккупации гитлеровцы уничтожили тысячи жителей Збаражчины, свыше двух тысяч юношей и девушек

вывезли на каторжные работы в Германию; были разрушены предприятия, жилые дома.

5 марта 1944 г. войска 14-й гвардейской танковой бригады 4-го гвардейского Кантемировского Краснознаменного корпуса Героя Советского Союза П. П. Полубоярова освободили Збараж от гитлеровских захватчиков. Сотни советских воинов — русских, украинцев, белорусов, казахов, эстонцев — остались лежать в збаражской земле, отдав жизнь за ее свободу.

За годы послевоенных пятилеток Збараж из небольшого ремесленного городка превратился в большой промышленный центр области, где действует 15 промышленных предприятий. Наиболее крупные среди них — сахарный завод и завод хозяйственного литья.

Збаражчина — земля хлеборобов. 22 колхоза и два совхоза обрабатывают свыше 60 тыс. гектаров пахотной земли. В районе — два Героя Социалистического Труда, свыше 800 тружеников награждены орденами и медалями.

В Збараже работают четыре общеобразовательные и музыкальная школы, сельское профессиональное училище, пять детских дошкольных учреждений. В страну знаний молодых збаражан ведут свыше 150 учителей, многие из них награждены орденами и медалями.

К услугам трудящихся — районный Дом культуры, две библиотеки с книжным фондом свыше 70 тыс. томов. Пользуются популярностью среди населения области выступления коллективов художественной самодеятельности районного Дома культуры.

В последние годы в восточной части Збаража вырос целый медицинский городок с типовыми больницей и поликлиникой, оборудованными современной техникой. О здоровье трудящихся города заботятся свыше 120 врачей.

На Збаражчине бывали Т. Шевченко, Оноре де Бальзак, В. Стефаник, О. Маковой, украинские советские писатели П. Тычина, М. Рильский, А. Малышко и другие.

...Много интересного увидят туристы, посетив Збараж — город сложной, но интересной исторической судьбы, вторую молодость которому принес золотой Сентябрь 1939-го.

**СПРАВКА
ДЛЯ ГОСТЕЙ ЗБАРАЖА**

- Автобусная станция — *ул. 17 Вересня, 92*, тел. 9-12-44
Железнодорожная станция — *ул. Зализничная, 3*, тел. 9-16-96
Почта — *пл. Жовтневая, 8*
Справочное бюро телефонной сети — тел. 09
Гостиница — *ул. Б. Хмельницкого, 2*, тел. 9-13-72
Районный краеведческий музей — *ул. Чехова, 2*, тел. 9-18-00
Районный Дом культуры — *ул. Комсомольская, 1*, тел. 9-16-71
Библиотека для взрослых — *ул. 17 Вересня, 1*, тел. 9-13-31
Кинотеатр «Космос» — *ул. Ленина, 4*, тел. 9-20-65
Сберегательная касса — *пл. Жовтневая, 60*, тел. 9-17-56
Ресторан «Медоборы» — *пл. Жовтневая, 20*, тел. 9-14-21
- С т о л о в ы е:
- «Вареничная» — *ул. 17 Вересня, 82*, тел. 9-17-58
«Вогнык» — *ул. 17 Вересня, 23*, тел. 9-16-04
«Веселка» — *ул. 17 Вересня, 82*, тел. 9-19-52
«Гостинка» — *ул. Б. Хмельницкого, 2*, тел. 9-10-28
- Автозаправочная станция — *ул. 17 Вересня, 94*

Анатолий Павлович Малевич

ЗБАРАЖ

Историко-краеведческий очерк

Художник *Иван Петрович Плесканко*

Львов, издательство «Каменяр», 1984

(На украинском и русском языках)

Редактор *З. П. Суходуб*

Художній редактор *Б. Р. Пікулицький*

Технічний редактор *Ц. А. Буркатовська*

Коректор *О. Б. Катола*

Фотограф *В. О. Бурма*

Информ. бланк № 844

Здано на складання 14.10.83

Підписано до друку 28.02.84

БГ 04686. Формат 70×108^{1/32}

Папір крейд. Гарнітура літературна

Високий друк. Умовн. друк. арк.

2,1+8 вкл. Умовн. фарб.-відб. 6,83.

Обл.-вид. арк. 1,96+0,7 вкл.

Тираж 5000 пр. Замовлення 1682-3

Ціна 45 к.

Видавництво «Каменяр»

290006 Львів, Підвальна, 3

Львівська

книжкова фабрика «Атлас»

290005 Львів, Зелена, 20.

ВИДАВНИЦТВО
«КАМЕНЯР»

